

OMEZOVÁNÍ PŘEPYCHU V ŘÍMSKÉM PRÁVU

MICHAL SKŘEJPEK

katedra právních dějin Právnické fakulty UK

Římané jsou pravidelně dávání téměř za vzor jako „průkopníci“ zcela volného nakládání s vlastnictvím. Jejich pojetí tohoto institutu jako ničím neomezené moci nad věcí včetně jejího užívání, pokud samozřejmě nezasahovalo do práv ostatních členů společnosti, bylo proto zcela oprávněně označováno termínem *dominium* – panství. Ona neomezenost vlastnického práva, či spíše širě oprávnění vlastníků, však nebyla úplně bez hranic a římský stát čas od času do této sféry zasahoval. Zajímavé přitom je, že jedním z takovýchto případů je právě omezování různých projevů přepychového života. Přitom to nepochybně nebyly životně důležité zájmy státu, které by takovéto zásahy vyvolaly. Navíc se jednalo o ingerenci do ryze soukromé sféry života římských občanů.

Leges sumptuariae,¹⁾ jak jsou tyto normy nejčastěji nazývány, odvozují svůj název od slova *sumere* – vzít, vynaložit. Tedy spíše než normy potírající přepych obecně se jednalo o omezování nadměrných, snad můžeme i říci zbytečných, nákladů (*impensae*) na šaty, pořádání hostin, pohřby či hry. Není snad třeba dodávat, že tyto normy potíraly luxusní způsob života nepříliš úspěšně a proto byly časem opakovány. Ostatně, kdo měl na často zbytečné reprezentativní výdaje, mohl si také dovolit zaplatit pokutu.

První římská zákonná ustanovení, která upravovala tuto oblast byla velmi stará a nalezneme je již v Zákoníku dvanácti desek. Desátá deska obsahuje celou řadu pravidel týkajících se nejrůznějších omezení, která byla Římanům uložena v souvislosti s pořádáním pohřbů. Je poněkud zarážející, že v decemvirální kodifikaci, vyznačující se značnou lapidárností a stručností jednotlivých ustanovení, bylo vypočítáno, které vzácné materiály nesměly být pohřbívány, či spíše spalovány, spolu se zesnulým. Jednalo se o myrhu, která tedy Římanům byla známa již v 5. století př. n. l.:

*Murrata potione usos antiquos indicio est, quod ... XII tabulis cavetur, ne mortuo indatur.*²⁾

¹⁾ Touto problematikou se zabývali například následující autoři: G. Clemente (*Le leggi sul lusso e la società romana tra III e II secolo a. C.*, in *Modelli etici, Diritto e trasformazioni sociali*, Roma-Bari, 1981, ss. 1-14), E. Giraudis (*Etude historique sur les lois sumptuaires*, Poitiers, 1910), A. Guarino (*Il lusso della donna*, in *Iusculum iuris*, Napoli, 1985, ss. 209-212).

²⁾ *X 6b; Festus, v. Murrata.*

Asi nepřekvapí, že mezi věcmi zakázanými v této souvislosti nalezneme také zlato:

... *neve aurum addito, at qui auro dentes iuncti escunt, ast im cum illo sepeliet uret-
ve, se fraude esto.*³⁾

Důvodem, který vedl k tomuto omezení, patrně byla skutečnost, že zlato tehdy bylo v Římě velmi vzácné (první zlaté mince byly v Římě raženy teprve v roce 217 př. n. l.) a bylo proto ve státním zájmu, aby se jeho zásoby neztenčovaly a co největší množství tohoto drahého kovu se udrželo v oběhu.

Konečně bylo rovněž zakázáno natírat mrtvé vonnými mastmi:

*Haec praeterea sunt in legibus: ... „servilis unctura tollitur omnisque circumpotatio“.*⁴⁾

V citovaném fragmentu se objevuje rovněž zákaz dalšího druhu, a to striktní omezení pohřebních hostin:

... *„Ne sumptuosa respersio, ne longae coronae, ne acerrae“.*⁵⁾

V Zákoně dvanácti desek bylo také pamatováno na potírání přehnaných projevů smutku. Jinými slovy řečeno, bylo zakázáno najímat si profesionální plačky:

... *tollit etiam lamentationem.*⁶⁾

*Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.*⁷⁾

Patrně nejzajímavější částí decemvirální kodifikace o omezení nadměrného přepychu, samozřejmě z pohledu poloviny 5. století př. n. l., je následující fragment:

*Extenuato igitur sumptu tribus riciniis et tunica purpurae et decem tibicinibus ...*⁸⁾

Kromě toho, že účastníci pohřbů nesměli oblékat nepřiměřeně přepychový oděv (povoleny byly nejvíce tři smuteční závoje a krátká purpurová tunika), byl omezen také počet hudebníků. Pohřební průvod nesmělo provázet více než deset píšťců. Cicero ve svém rozhovoru s Attikem vysvětluje tuto skutečnost tím, že ve smrti se ruší rozdíly mezi bohatými a chudými a že v tomto okamžiku jsou si všichni rovni.⁹⁾

S reminiscencí na tento zákaz se setkáme na dvou místech Ovidiova Kalendáře:

*Adde quod aedilis, pompam qui funeris irent,
artifices solos iusserat esse decem.
Exilio mutant urbem Tiburque recedunt.*¹⁰⁾

3) X 8.

4) X 6a; Cic. De leg. II 23.

5) l. c.

6) X 3; Cic. De leg. II 23.

7) X 4; Cic. l. c.

8) X 3; Cic. l. c.

9) Cic. l. c.

10) Ovid. Fasti VI 663 – 665.

*Plautius, ut posset specie numeroque senatum
fallere, personis imperat ora tegi
admiscetque alios et ut hunc tibicina coetum
augeat, in longis vestibus esse iubet:
sic reduces bene posset tegi, ne forte notentur
contra collegae iussa redisse sui.*¹¹⁾

Problém je ovšem v tom, že historická skutečnost je zde více než překroucena. Ovidius totiž píše, že jeden z aedilů omezil počet pištců na pohřbech na zmíněné číslo deset a ti se odstěhovali do Tiburu. Jeho kolega v úřadu Plautius je pak za použití lsti přivedl zpět do Říma. Tuto Ovidiovu historku o pištcích je třeba uvést do souvislosti s Liviovým vylíčením události r. 311 př. n. l.¹²⁾ Tehdy bylo totiž pištcům (*tibicines*), kteří se zúčastňovali náboženských obřadů, censorsy zakázáno pořádat hostiny v chrámu Iova. Navíc také napříště nesměli 13. června, kdy se konala slavnost pištců (*Quinquatrus*), pořádat nevázané průvody Římem. Plautius kromě toho nezastával úřad aedila, ale byl toho roku kolegou App. Claudia v censuře. Kromě toho máme k dispozici ještě jeden údaj o censuře App. Claudia, který se k zmíněné události váže:

*Epulandi decantandique ius tibicinus in publico ademit.*¹³⁾

Ovidiovo svědectví, které na první pohled vypadá velmi zajímavě, se tedy jeví ve zcela jiném světle, protože jediné, co z historické reality zůstalo, je místo „vyhnanství“ pištců Tibur (dnešní Tivoli). Na dlouhá staletí se pak římscí zákonodárci pohřbům v tomto ohledu nevěnovali. Teprve Sulla zavedl nám blíže neznámý zákaz přepychu na pohřbech.¹⁴⁾

Další oblastí, která byla „postižena“ omezením nadměrného přepychu, bylo vlastnictví drahých kovů, konkrétně stříbra.¹⁵⁾ Zlato bylo ostatně zpočátku v Římě velmi vzácné, a proto se na ně omezení nevztahovala (kromě uvedeného fragmentu ze Zákoníku dvanácti desek) – nebylo to totiž ani třeba. V tomto případě se jednalo o zcela přímý zásah do vlastnických vztahů, protože bylo jednoznačně zakázáno mít ve vlastnictví více než 10 liber (tj. 3, 275 kg) zpracovaného stříbra:

*Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet.*¹⁶⁾

Zajímavé přitom je, že zmíněný bývalý konsul P. Cornelius Rufinus vyloučený r. 275 př. n. l. censorsy ze senátu, protože měl stříbrné nádoby o větší než povolené váze, byl prapředek diktátora L. Cornelia Sully.¹⁷⁾ O uvedeném omezení máme k dispozici již jen jednu drobnou zprávu:

¹¹⁾ *Op. cit.* VI 685 – 691.

¹²⁾ *Liv.* IX 30.

¹³⁾ *Aurelius Victor De vir. ill.* 34.

¹⁴⁾ *Plut. Sulla* 35.

¹⁵⁾ *Plin. NH XVIII* 39.

¹⁶⁾ *Liv. Ep. XIV.*

¹⁷⁾ *Plut. Sulla* 1; *Gellius NA XVII* 21.

*et levis argenti lammina crimen erat*¹⁸⁾

Vzniká proto otázka, do kdy a do jaké míry, byl tento zákaz uplatňován. V souvislosti s ním se hovoří vždy o zpracovaném stříbře, patrně se proto nevztahoval na stříbro ražené. Ostatně ani nemohl, protože vlastní stříbrné mince znal Řím teprve od r. 268 př. n. l. a nelze předpokládat, že by se předtím soukromníkům dařilo běžně shromáždit více než tři kilogramy stříbrných mincí cizího původu. Dále neznáme žádnou normu, která by toto omezení buď zavedla, nebo alespoň potvrdila. Lze proto předpokládat, že se jednalo o pravidlo obyčejového práva, a to (z nám neznámých důvodů) nezahrnuté do Zákoníku dvanácti desek. Nutno ovšem přiznat, že jediný datovatelný údaj se váže k již uvedenému roku 275 př. n. l. Dalším hraničním rokem je pak rovněž zmíněný r. 268 př. n. l. Toto pravidlo vyšlo tedy z užívání nejspíše do konce 3. století př. n. l. v souvislosti s politickým, a s ním spojeným hospodářským rozmachem Říma za punských válek.

Není ostatně myslitelné, že by bylo možné aplikovat ho v posledních stoletích republiky. Pravděpodobnost ukončení dodržování uvedeného zákazu právě v této době pak podporuje ještě další skutečnost. Zpracované stříbro se vyskytuje nejčastěji v podobě stolního nádobí. Proto je možné, že se jednalo spíše o počátek omezování přepychu na hostinách, než o přímé omezování vlastnictví určitých předmětů jako takových. Nasvědčovalo by tomu také to, že první zákon lidového shromáždění namířený proti nemírně pořádaným hostinám se objevuje nedlouho po začátku 2. století př. n. l., tedy krátce po předpokládaném zániku zmíněného obyčejového pravidla. Norma zvyková byla tedy nahrazena psaným právem, které více vyhovovalo změněným hospodářským podmínkám a odpovídalo tehdejší životní realitě. K roku 161 př. n. l. máme ostatně doloženo, že o hostinách, pořádaných v průběhu slavnosti Megalensí, nesmí být použito stříbrné nádobí o větší váze než je 100 liber:

*neque argenti in convivio plus pondo quam libras centum illaturos*¹⁹⁾

Právě nejrůznější restriktce hostin pořádaných v soukromí jsou nejen nejčastějšími omezeními přepychového způsobu života v Římě, ale zároveň také nejznámějším druhem těchto zákonů. Proto jsou také s nimi někdy přímo ztotožňovány. Tyto zákazy, zásadně vydávané ve formě zákonů lidových shromáždění, časově pokrývají období dvou posledních století římské republiky a počátku principátu, zahrnují tedy dobu okolo dvou set let.

První normou byla *lex Orchia de coenis* z r. 181 př. n. l. Tehdy tribun lidu C. Orchius navrhl uvedený zákon na základě usnesení senátu – *ex senatu sententia*.²⁰⁾ Stalo se tak ve třetím roce censury M. Porcia Catona a proto není vyloučeno, že tento proslulý mravokárce stál v pozadí prvního přímého omezení hodování v Římě:

Percunctatum patris familiae nomen ne quis servum mitteret, lege sanctum fuisse ait Cato.²¹⁾

¹⁸⁾ Ovid. *Fasti* I 208.

¹⁹⁾ Gellius *NA* X 24.

²⁰⁾ Liv. XXXIX 6.

²¹⁾ Festus, v. *Percunctatum patris familiae nomen*.

O vlastním obsahu normy mnoho známo není. Víme pouze, že byl omezen počet pozvaných na hostinu, přičemž bohužel nevíme o kolik osob se jednalo, protože dochované prameny tuto zprávu nezaznamenaly.²²⁾ Z následující *lex Fannia cibaria* (r. 161 př. n. l.) všal lze odvodit, že maximální počet hostů jistě nepřekročil číslo tři. U tohoto druhu omezení totiž nedocházelo k výkyvům právní úpravy, ale vždy byla omezení pouze zmírňována. *Lex Fannia* pak mimo jiné stanovila, že hostiny se nemůže zúčastnit více pozvaných než právě uvedený počet. Výjimku tvořily pouze trhové dny, kdy se jejich počet zvyšoval na pět.²³⁾

Uvedené omezení prosazené konsulem C. Fanniem nebylo jediné, které tento zákon obsahoval. Norma šla do takových podrobností, že bylo dokonce předepsáno, jaké pokrmy lze na hostinách podávat. Například bylo zakázáno servírovat drůbež, s výjimkou nevykrmených slepic.²⁴⁾ Patrně nejdůležitějším ustanovením, které se stejně jako omezení počtu hostů opakuje také v dalších zákonech zaměřených na omezování luxusního hodování, bylo stanovení maximálních výdajů, které lze za pohostění utratit. Macrobius²⁵⁾ sice pouze říká:

modum fecit assibus ventum,

Aulus Gellius však zanechal podrobnější zprávu a uvádí, že za horní hranici bylo obecně stanoveno 10 assů. V deseti dnech v měsíci však byla hranice posunuta na 30 assů a o svátcích (v době konání *ludi Romani*, *ludi plebei* a Saturnáliích) dokonce až na 100 assů.²⁶⁾

Téhož roku, ale ještě před přijetím uvedeného zákona, byly omezeny výdaje na veřejné hostiny. Usnesení senátu totiž zavázalo předáky obcí, kteří se střídali v pořádání hostin o *ludi Megalenses*, odpřisáhnout před konsuly, že výdaje na jednotlivé chody nepřesáhnou 120 assů. Bez omezení mohly být přitom předkládány pokrmy ze zeleniny, mouky a také vína, ta však mohla být podávána pouze domácí – italská.²⁷⁾

non amplius in singulas coenas sumptus esse facturas quam centenos vicenosque aeris praetor olus et far et vinum neque vino alienigena sed patriae usuros.

Následující *lex Didia sumptuaria* z r. 143 př. n. l. nová omezení nepřinesla. Sankce, nám však neznámé, zavedené *lege Fannia* však byly rozšířeny také na hosty a účinnost této normy na celou Itálii.²⁸⁾ *Lex Didia* přitom neomezovala všechny obyvatele Apeninského poloostrova, ale pouze zde žijící římské občany.²⁹⁾

A. Aemilius Scaurus, konsul roku 115 př. n. l., úspěšně navrhl další omezení nemírného hodování. *Lex Aemilia sumptuaria* se sice nedotkla maximálně povolené

²²⁾ Macrobi. Sat. II 13.

²³⁾ Athen. Deipos VI 108.

²⁴⁾ Plin. NH. X 50.

²⁵⁾ Sat. II 13.

²⁶⁾ Gellius NA X 24 a XX 1.

²⁷⁾ Gellius NA X 24.

²⁸⁾ Macrobi. Sat. II 13; Plin. NH X 50.

²⁹⁾ G. Rotondi, Leges publicae populi Romani, Milano, 1912, s. 295.

výše výdajů, ale pevně stanovila druhy a množství jídla, které bylo možné na hostinách předkládat.³⁰⁾

genus et modus cibarum.

Současně s tímto zákonem se objevuje norma další. Tentokrát se však nejedná o zákon lidového shromáždění, ale censorský edikt, což vzhledem k oblasti úpravy nijak nepřekvapí. L. Caecilius Metellus Delmaticus a Cn. Domitius Ahenobarbus omezili produkce hudebníků z exotických krajín na hostinách.³¹⁾

Do konce 2. století př. n. l. byla vydána ještě jedna *lex sumptuaria*. Roku 103 př. n. l. totiž P. Licinius Crassus Dives prosadil zmírnění omezení výdajů na hostiny stanovených lege *Fannia*:

*Lex deinde Licinia rogata est, quae cum certis diebas, sicuti Fannia, centenos aeris inpendi permisisset, nuptiis ducenos induisit ceterisque diebus statuit aeris tricenos; cum et carnis aridae et salsamenti certa pondera in singulos dies constituisset, quidquid esset natum e terra, vite, arbor, promisce atque indefinite largita est.*³²⁾

*Centenariae cenae dicebantur, in quas lege Licinia non plus centussibus praeter terra enata inpendebatur, id est centum assibus, qui erant breves nummi ex aere.*³³⁾

Lex Licinia sumptuaria tedy povolila utratit na svatební hostiny 200 assů a v ostatní dny assů třicet. Kromě toho bylo rovněž stanoveno, kolik sušeného masa a nasolených ryb je možné hostům předložit, přičemž plody země (zelenina), vinic (víno) a stromů (ovoce) nijak omezeny nebyly. Macrobius však uvádí, že o svátečních dnech snad byly výdaje omezeny na 30 assů.³⁴⁾ O pět let později byl Liciniův zákon na návrh tribuna lidu M. Duronia zrušen (*lex Duronia de lege Licinia sumptuaria abroganda*).³⁵⁾

Netrvalo nijak dlouho a diktátor L. Cornelius Sulla vydal v rámci své mimořádné legislativní aktivity další zákon omezující přepych. Pokud vezmeme za bernou minci Gelliovo svědectví,³⁶⁾ které říká, že důvodem přijetí této normy byl obecně rozšířený jev, kdy mnozí přišli o dědictví na hostinách, můžeme Sullu dokonce v tomto ohledu považovat za Augustova předchůdce v jeho snaze o upevnění morálky. Maximální výdaje na hostinách pořádaných za Kalend, Id a Nón byly omezeny částkou 300 sesterciů, v ostatních dnech 30 sesterciů.

*Postea L. Sulla dictator, cum legibus istis situ atque senio oblitteratis plerique in patrimoniis amplis elluarentur et familiam pecuniamque suam prandiorum <convivorum> que gurgitibus proluisent, legem ad populum tulit, qua cautum est, ut Kalendis, Idibus, Nonis diebusque ludorum et feriis quibusdam sollemnibus sestertios trecenos in cenam insumere ius potestasque esset, ceteris autem diebus omnibus non amplius tricenos.*³⁷⁾

³⁰⁾ Gellius NA. II 24.

³¹⁾ Plin. NH VIII 51, VIII 57, XXXVI 1.

³²⁾ Gell. NA II 24.

³³⁾ Festus, v. centenariae.

³⁴⁾ Macrob. Sat. II 13.

³⁵⁾ Val. Max II 9; Cic. De orat. II 68.

³⁶⁾ NA II 24.

³⁷⁾ Gell. NA I. c.

Trestem za nedodržení zákazu byla pravděpodobně pokuta odváděná do aeraria. Její výše se snad rovnala částce, o níž byla uvedená suma překročena.³⁸⁾

Sullův zákon byla typická *lex satura*. Obsahoval totiž řadu různorodých ustanovení, které měly společné jen to, že chránily různými způsoby dědice. Kromě již výše zmíněných omezení výdajů na pohřby a náhrobky zde nalezneme také stanovení nejvyšší přípustné sumy, za níž se může rukojmí během jednoho roku zaručit jednomu dlužníku (20 000 sesterciů)³⁹⁾ a dispozice o hazardních hrách a závazcích z nich:

*in quibus rebus, ex lege Titia et Publicia et Cornelia etiam sponsionem facere licet: sed ex aliis, ubi pro virtute certamen non fit, non licet.*⁴⁰⁾

Lex Antia sumptuaria z roku 71 př. n. l. je pak zákonem proti přepychu především podle názvu. Bylo jím totiž především zakázáno, aby úředníci, nebo kandidáti na magistratury navštěvovali hostiny pouze u některých lidí:

*... praeter sumptum aeris id etiam sanxit, ut qui magistratus esset magistratumve capiturus esset, ne quo ad cenam, nisi ad certas personas, itaret.*⁴¹⁾

Pro úplnost je třeba zmínit také neuskutečněný návrh, navíc neznámého obsahu, z r. 55 př. n. l. (*rogatio Pompeia sumptuaria*). Cn. Pompeius po konzultaci se řečníkem Q. Hortensiem Hortalem návrh nepředložil.⁴²⁾

Jednou z posledních norem byla *lex Iulia sumptuaria* přijatá patrně r. 18 př. n. l., kterou Augustus navrhl jako tribun lidu:⁴³⁾

... qua profestis quidem diebus ducenti finiuntur, Kalendis, Idibus, Nonis et aliis quibusdam festis trecenti, nuptiis autem et repotiis sestertii mile.

Výdaje na hostiny byly podle této normy omezeny opět pomocí stanovení horní hranice výdajů: v „obyčejné“ sváteční dny bylo možné utratit 200 sesterciů, o Kalendách, Idách, Nónách a dalších svátcích 300 sesterciů a nejvyšší povolená částka se týkala svatebních hostin (1000 sesterciů).

Aulus Gellius⁴⁴⁾ pak uvádí ještě jedno nařízení z počátku principátu, které navazovalo na starší republikánské normy. Podle Ateia Capitona Augustus (nebo Tiberius) poněkud uvolnil dřívější přísné předpisy a horní hranici posunul na 200 až 300 sesterciů, a to v závislosti na družích svátků, za nichž se hostiny konaly:

... quo edicto per dierum varias sollemnitates a trecentis sestertiis adusque duo sestertia sumptus cenarum propagatus est ...

³⁸⁾ *Cic. ad Att. XII 35-36.*

³⁹⁾ *Gaius III 124.*

⁴⁰⁾ *Marc. Dig. 11, 5, 3.*

⁴¹⁾ *Gellius NA II 24.*

⁴²⁾ *Dio Cassius XXXIX 37.*

⁴³⁾ *Gellius NA II 24.*

⁴⁴⁾ *NA l. c.*

Z předcházejícího textu je zřejmé, že jednotlivé zákonné úpravy na sebe nijak přímo nenavazovaly, ani stupňování omezení nebylo založeno na jednotném plánu. Zákazy týkající se počtů hostů se totiž střídaly více méně náhodně s omezováním druhů podávaných jídel a celkových výdajů na hostiny, s tím, že byly často kombinovány. Na druhé straně však jednu základní vývojovou tendenci pozorovat můžeme. Jak je z uvedených údajů zřejmé a nakonec i zcela logické, maximální povolené výdaje na hostiny byly stále vyšší a vyšší. Při rostoucím bohatství Říma i nutnosti společenské reprezentace vládnoucích špiček je to tendence zcela zákonitá. Uvedenou skutečnost velmi dobře ilustruje následující tabulka, kdy assy jsou pro lepší srovnatelnost přepočítány na sestercie, i když v ní samozřejmě nelze postihnout rozdílnou kupní sílu římské měny:

MAXIMÁLNÍ POVOLENÉ VÝDAJE

norma	rok	obyč. dny	další dny	svátky
<i>lex Fannia</i>	161	2,5	7,5	25
<i>lex Licinia</i>	103	7,5	–	50
<i>lex Cornelia</i>	81	30	–	300
<i>lex Iulia</i>	18	–	–	200, 300, 1000
–	Augustus	–	–	200 – 300

Kromě hostin se římstí republikánští zákonodárci zvláště soustředili na omezování nadměrné okázalosti v oblékání a vůbec stavění bohatství na odiv veřejnosti. Pro všech šest norem zaměřených na tuto oblast je typická velká různorodost zákazů. Kromě toho zde můžeme více než dobře sledovat rostoucí bohatství Říma, protože omezení zahrnovala stále další a další předměty tak, jak byly dosažitelné nové druhy luxusního zboží.

Patrně nejstarší úpravou, pomineme-li již uvedený fragment ze Zákona dvanácti desek o myrhových nápojích, byla *lex Metilia de fullonibus* z r. 217 př. n. l. Jednalo se sice patrně o normu technickou, upravující činnost valchářů (*fullones*), která však ve svých důsledcích byla namířena proti přepychu v odívání.⁴⁵⁾ Pravděpodobně přitom je, že její rogátor M. Metilius, zastávající v uvedeném roce úřad tribuna lidu, použil dřívějšího censorského opatření a dal je vyhlásit ve formě plebiscita.⁴⁶⁾ Již za dva roky na to (r. 215 př. n. l.) byla vydána pověstná *lex Oppia sumptuaria*, která je díky obsírnému Liviovu svědectví patrně nejznámějším římským zákonem namířeným proti přepychu.⁴⁷⁾ Obsah normy byl jednoznačný a dalo aby se říci, že odpovídal starořímským představám o mravech. Ženám bylo zakázáno nosit vícebarevný oděv a zlaté šperky přesahující váhu 1/2 libry (cca 163 g). Stejně tak nesměly ve městě Římě používat kočár tažený dvěma koni. Netrvalo však dlouho a r. 195 př.

⁴⁵⁾ *Plin. NH XXXV 17.*

⁴⁶⁾ G. Rotondi, *op. cit.*, s. 252.

⁴⁷⁾ *Liv. XXXIV 1 – 8; Tac. Ann. III 33 – 34; Val. Max. IX 1; Gellius NA X 23 a XVII 6.*

n. l. byly tyto zákazy, přes odhodlaný odpor Catona staršího, zrušeny.⁴⁸⁾ *Lex Valeria Fundania de lege Oppia sumptuaria abroganda*, navržená tribuny lidu M. Fundaniam a L. Valeriem, byla jednoznačně přivítána, vždyť pro zrušení *lex Oppia* hlasovalo všech 35 tribuů, a za obecného souhlasu tedy byla, jako poněkud anachronická, omezení žen zrušena.

Ještě předtím (patrně r. 209 př. n. l.) však bylo přijaté jiné opatření namířené proti marnotratnému chování. Plebiscitum tribuna lidu C. Publicia Bibula totiž zavedlo omezení luxusu darů o Saturnáliích. *Lex Publicia de cereis* stanovila, že propuštěnci mohou svým patronům darovat pouze svíčky:

*non nisi cerei ditioribus missitarentur.*⁴⁹⁾

Více o tomto zvláštním zákazu nevíme. Snad se však jednalo o *lex imperfecta*.⁵⁰⁾

Na velmi dlouhou dobu pak bylo luxusní odívání, a podobné projevy nadměrných výdajů, ponecháno přirozenému vývoji. Vzhledem k tomu, že *lex Metilia de fulionibus* měla charakter, jak již bylo řečeno, spíše technický, nedodržení zákazu daného Publiciovým zákonem nebylo postižitelné a *lex Oppia* byla zrušena, neexistovala zde vlastně žádná omezení. Teprve Caesar zavedl r. 46 př. n. l. (*lex Iulia sumptuaria*) speciální omezení týkající se používání purpuru, klenotů z perel, luxusních oděvů a užívání nosítek.⁵¹⁾ Tato norma přitom neplatila bez výjimky, ale ty byly povoleny při určitých příležitostech a pro některé osoby. Ještě jednu normu tohoto druhu je pak třeba zmínit. Jedná se o *lex Iulia de vestitu et habitu* z r. 18 př. n. l. upravující užívání hedvábí. Je ovšem možné, že byla pouze opakováním některé části předchozího Caesarova zákona a Augustus toto omezení pouze převzal.

Poslední oblastí, do níž bylo zákony proti přepychu v Římě zasaženo, byla výše výdajů na hry. Již z roku 176 př. n. l. pochází *SC de sumptibus ludorum gladiatorum minuendis*, které přikázalo snížit náklady na gladiátorské hry. Jednalo se samozřejmě o tento typ zábavy pořádaný v soukromí, protože první veřejné gladiátorské hry se uskutečnily až v roce 105 př. n. l. Zanedlouho, patrně již před rokem 103 př. n. l., byl na návrh tribuna lidu Cn. Aufidia (*lex Aufidia de feris africae*) povolen dovoz šelem na *ludi circense*.⁵²⁾ Tohoto povolení bylo vzápětí využito, a tak v roce 103 př. n. l. se v Římě při této příležitosti objevují poprvé lvi a o pět let později sloni. Jak je vidět, tyto normy nebyly zaměřeny pouze proti nadměrným výdajům v soukromí, ale upravovaly také čerpání finančních prostředků ze státní pokladny.

Různé normy omezující přepychový způsob života nalezneme i na počátku principátu. Kromě již uvedených omezení se za doby vlády císaře Tiberia (r. 16 n.l.)⁵³⁾ na návrh Q. Hateria a Octavia Frontona usnesl senát, že jídelní nádoby se nemají

⁴⁸⁾ O tom podrobně např. M. Krüger, *Die Abschaffung der lex Oppia*, *Neue Jahrbücher für Antike und deutsche Bildung*, 3, 1940, ss. 63 – 81, a také E. Pais, *L'orazione di Catone a favore della legge Oppia*, in *Atti della R. Accademia di Napoli*, 1909; M.J. Moskovich, *Dio Cassius and the Repeal of the Lex Oppia*, *The Ancient History Bulletin*, 4, 1990.

⁴⁹⁾ *Macrob. Sat. I 7*.

⁵⁰⁾ G. Rotondi, *op. cit.*, s. 258.

⁵¹⁾ *Doklady viz G. Rotondi, op. cit.*, s. 421.

⁵²⁾ *Plin. NH VIII 17; Cic. Tusc. V 38*.

⁵³⁾ *Tac. Ann. II 33*.

vyrábět z masivního zlata. Druhý zákaz, přijatý v době panování tohoto císaře, pak byl jakýmsi opakováním některých republikánských *leges sumptuariae*, ovšem poněkud převráceným. Nejednalo se totiž o omezení žen, ale mužů, kterým bylo zapovězeno nosit hedvábné šaty. Naproti tomu nebylo schváleno omezení týkající se stříbra a služebnictva s poukázáním na změněné poměry ve srovnání s republikánskou dobou.

O šest let později upozorňovali aedilové na nedodržování dřívějších zákonů proti přepychu a na jejich obcházení. Císař však tyto přestupky stíhat nepovolil.⁵⁴⁾ Za principátu se omezování přepychu, pokud se to tak dá ještě vůbec nazvat, zaměřilo na jiné oblasti než republikánská legislativa. Tak Tiberius nejen omezil náklady na gladiátorské hry tím, že stanovil maximální počet dvojic zápasníků (tento druh omezení ještě republikánská doba znala), ale snížil také platy hercům. Zcela nově se pak začala omezovat nepřiměřená nabídka v krčmách, kdy v nich bylo dokonce zakázáno prodávat i pekařské výrobky.⁵⁵⁾ Obdobné omezení zavedl i císař Nero, který v těchto zařízeních povolil podávat pouze zeleninová jídla. Kromě toho obnovil také některé starší zákazy a veřejná pohoštění byla omezena na drobné dárečky.⁵⁶⁾

Tato zmínka o Neronových opatřeních je poslední, která se o potírání nadměrného přepychu v Římě dochovala. Diokleciánovo *edictum de pretiis rerum venalium* z r. 301 n.l., za takové opatření skutečně považovat nemůžeme. Proto asi také O. F. Robinson⁵⁷⁾ tvrdí, že v průběhu 2. století n. l. jakákoli omezení přepychu zcela mizí. Vysvětlení této skutečnosti nabízí Tacitus,⁵⁸⁾ který říká, že staré rody v průběhu 1. století n.l. pomalu vymřely a nové, jejichž původ byl v provinciích, si do sídelního města přinesly ze svých rodišť šetrnost. Těžko tím samozřejmě došlo k obnově starých republikánských mravů. Spíše měli jednak Římané jiné starosti, než omezovat přepych a jednak se luxusní zboží stalo zcela běžným a to nejen na císařském dvoře.

Jak je patrné, Římané si v této zvláštní oblasti právní úpravy, stojící na pomezí práva trestního a správního, vystačili dlouho s úpravou Zákoníku dvanácti desek. Teprve v době, kdy se v Římě začínalo shromažďovat bohatství získané za úspěšných výbojných válek a plynoucí z ovládnutých provincií, se objevila potřeba tuto oblast regulovat. Pokusy o návrat ke starým, tradičním, mravům předků však nebyly patrně nijak úspěšné. Samostatnou otázkou je, jakým způsobem byly uvedené zákazy kontrolovány a stíhány. Trestem byly patrně ve všech případech pokuty, pokud se ovšem nejednalo o *leges imperfectae*. Zpočátku pravděpodobně nad dodržováním příslušných ustanovení Zákona dvanácti desek dohlíželi, a pokuty vybírali, censoři. Posléze patřila tato oblast do společné kompetence kurulských a plebejských aedilů.⁵⁹⁾ Lze však předpokládat, že takovýchto procesů nebylo zahájeno nijak mnoho, více než jinde zde patrně platila zásada, že kde není žalobce není ani soudce a tak byly zřejmě stíhány pouze ty nekřiklavější případy.

⁵⁴⁾ Tac. Ann. II 52 – 54.

⁵⁵⁾ Suet. Tib. 34.

⁵⁶⁾ Suet. Nero 16.

⁵⁷⁾ The Criminal Law of Ancient Rome, London, 1995, s. 91.

⁵⁸⁾ Ann. II 55.

⁵⁹⁾ J. Král, Státní zřízení římské, Praha, 1921, s. 239.

LIMITS LAID UPON LUXURY IN ROMAN LAW

Summary

Even though Roman Law is often mentioned as an example of a system of law where ownership is understood as actual and unlimited power over things, we may nevertheless encounter diverse restrictions placed on this institution. Limits placed upon various manifestations of luxurious ways of life is the case. This was effected most frequently by means of special laws adopted by popular assemblies – *leges sumptuariae* whereby the Romans were restrained mainly in their burial, feast and clothing expenditures. The oldest provisions regulating this area can be found as early as in the Code of the Twelve Tables. Other norms were *lex Metilia de fullonibus* dating back to 217 B.C., *lex Oppia sumptuaria* (215 B.C.), *lex Orchia de coenis* (181 B.C.), *lex Fannia cibaria* (161 B.C.), *lex Didia sumptuaria* (143 B.C.), *lex Licinia sumptuaria* (103 B.C.), *lex Cornelia* (81 B.C.), *lex Iulia de vestitu et habitu* (18 B.C.). Similar bans can be seen in the beginning of the principate era and they date back to the period of Emperor Tiberius' rule. The last allusion to this type of norm was Nero's restriction on the dishes offered in taverns. We find it interesting that the regulation provided by the Code of the Twelve Tables had long sufficed for the Romans and it was not until Rome began to accumulate wealth coming from its successful aggressive wars and dominated provinces (i.e. approximately since the Second Punic War) that the need to newly regulate this area came to be felt. Evidence shown through frequently repeated bans tell us that attempts to bring back ancient traditional morals were far from successful in the period of the Republic. Consequently the endeavour to regulate this area in the Empire was entirely abandoned.